

Zmiana paradygmatu w prawie międzynarodowym na przykładzie międzynarodowego prawa inwestycyjnego

Paradigm Shift in International Law with Particular Focus on International Investment Law

The concepts of a paradigm and a paradigm shift bring significant added value in the science of international law in. They do not have to be understood only as the basic theoretical assumptions forming a coherent research doctrine, but also (as they are most often used in practice) as basic assumptions, typical solutions or standard mechanisms typical for a given part of international law or for international law as whole. Adopting the perspective of paradigm shift shows the dynamics of normative transformations and identify their nature (apparent i.a. in the context of Briand-Kellog Pact).

The author argues that international investment law undergoes fundamental paradigmatic transformations both in terms of theory (departure from the neoliberal pattern for sustainable development) and in the material (standards of treatment, dispute resolution procedures) as well as institutional (new treaty bodies with competence for interpreting the treaty, the Investment Court System or the Multilateral Investment Tribunal project). At the same time, this comprehensive reorientation, and especially the time of its occurrence, is not easy to grasp due to the specificity of the international investment law which consists of over 2500 treaties.

Łukasz Kułaga

*doktor nauk prawnych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie*

ORCID – 0000-0003-0784-8293

Słowa kluczowe:

paradygmat, zmiana paradygmatu,
międzynarodowe prawo inwestycyjne,
międzynarodowe porozumienia
inwestycyjne, rozwiązywanie sporów
inwestor- państwo

Key words:

paradigm, paradigm shift, international
investment law, international investment
agreements, investor-state dispute
settlement

<https://doi.org/10.36128/priw.vi34.170>

1. Wstęp

Problematyka stabilności i zmiany w prawie należy do centralnych problemów filozofii prawa¹. Prawo międzynarodowe oskarżane jest niekiedy o statyczność i niepodatność na szybkie zmiany². Równocześnie jednak bywa postrzegane jako proces dynamiczny, tj. produkt roszczeń i kontroszczeń, twierdzeń i reakcji formułowanych przez różnych aktorów na poziomie

1 Hersch Lauterpacht, *The Function of Law in the International Community* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 256.

2 Lauterpacht, *The Function of Law in the International Community*, 257-258.

międzynarodowym³. Z jednej strony zatem z perspektywy możliwości uchwalenia lub modyfikacji niektórych wielostronnych traktatów zasadny wydaje się zarzut powolności, z jaką prawo międzynarodowe się zmienia. Przykłady można mnożyć: Konwencja o prawie morza wchodząc w życie (po 12 latach od zawarcia) w 1994 r. do pewnego stopnia nie odpowiadała już na problemy ochrony środowiska morskiego, które miała regulować⁴. Państwa nie są w stanie uzgodnić nowych umów międzynarodowych dotyczących bieżących problemów wykorzystywania przestrzeni kosmicznej, a ostatni traktat w tym zakresie, przyjęty na forum ONZ ponad 40 lat temu, spotkał się ze znikomą akceptacją⁵. Trwająca od 2001 r. w ramach Światowej Organizacji Handlu runda z Doha, która miała kompleksowo zmienić ramy prawne światowego ładu gospodarczego przyniosła jedynie sektorowe i ograniczone rozwiązania⁶. Z drugiej strony, normy prawa międzynarodowego – zwłaszcza te wywodzące się ze zwyczaju, zasad ogólnych prawa czy o charakterze *soft law* – podlegają procesowi nieustanej praktyki, interpretacji i reinterpretacji. Do pewnego stopnia dotyka to zjawisko również norm traktatowych w kontekście tzw. późniejszych porozumień oraz późniejszej praktyki⁷ czy różnych innych technik interpretacyjnych stosowanych przez sądy międzynarodowe⁸.

-
- 3 Myres S. McDougal, „The HydrogenBomb Tests and the International Law of the Sea” *American Journal of International Law*, nr 3 (1955): 357; zob. również Michael Reisman, „International Lawmaking: A Process of Communication The Harold D. Lasswell Memorial Lecture” *American Society of International Law Proceedings*, 75 (1981): 101-120.
  - 4 Joanna Mossop, „Can we make the oceans greener? The successes and failures of UNCLOS as an environmental treaty” *Victoria University of Wellington Law Review*, 49 (2018): 583.
  - 5 Zob. np. Łukasz Kułaga, „Kodyfikacja i postępowy rozwój międzynarodowego prawa kosmicznego poprzez soft law” *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 4 (2017): 163-175.
  - 6 Antoine Martin, Bryan Mercurio, „Doha dead and buried in Nairobi: lessons for the WTO” *Journal of International Trade Law and Policy*, nr 1 (2017): 49-66.
  - 7 Zob. np. konkluzje Komisji Prawa Międzynarodowego dotyczące późniejszych porozumień i późniejszej praktyki w relacji do interpretacji traktatów, raport Komisji Prawa Międzynarodowego z 2018 r.
  - 8 Malgosia Fitzmaurice, „Dynamic (evolutive) interpretation of treaties, Part I” *The Hague Yearbook of International Law*, 21 (2008): 101-153; Ulf Linderfalk, “Doing the right thing for the right reason: why dynamic or static approaches should be taken in the interpretation of treaties” *International Community Law Review*, nr 2 (2008): 109 i n.

Fundamentalnym przeobrażeniem podlegają nie tylko konkretne normy czy mechanizmy traktatowe, ale również całe działy prawa międzynarodowego⁹, jak np. międzynarodowe prawo inwestycyjne (MPI), na którym koncentruje się niniejszy artykuł. W kontekście przeobrażeń MPI w ostatnich latach używa się rozmaitej terminologii: rekalkibracja¹⁰, strukturalna zmiana¹¹, zasadnicza zmiana kursu¹², reorientacja¹³ czy

-
- 9 Wyróżnienie działów prawa międzynarodowego, które regulują poszczególne dziedziny prawa międzynarodowego jest wyrazem procesów dywersyfikacji oraz specjalizacji zachodzących w prawie międzynarodowym, zob. Ewelina Cała-Wacinkiewicz, *Fragmentacja prawa międzynarodowego* (Warszawa: Beck, 2018), 63-78. W niniejszym opracowaniu stosuję się pojęcie działu za definicją sformułowaną przez Autorkę w w/w publikacji: „Pod pojęciem działu prawa międzynarodowego rozumieć należy taki zespół norm prawnych (podsystem), który będąc wyodrębnionym ze względu na przedmiot regulacji, normuje kompleksowo określoną dziedzinę życia społecznego” (ibidem, 286).
- 10 Stephan W. Schill oraz Heather L. Bray rozumieją to pojęcie jako „normy, które są inne niż te w typowych BITach oraz mają na celu osiągnięcie bardziej odpowiedniej równowagi pomiędzy ochroną inwestora a nie dotyczących inwestycji interesem publicznym. Ten trend odzwierciedla się m.in. w bardziej rozbudowanych porozumieniach, charakteryzujących się większą szczegółowością, określeniem wyjątków i wyłączeń, poprawionymi materialnymi standardami ochrony inwestycji oraz wprowadzeniem instytucjonalnych zabezpieczeń w celu uzyskania wpływu na interpretację tych porozumień”, Stephan W. Schill, Heather L. Bray, „The Brave New (American) World of International Investment Law: Substantive Investment Protection Standards in Mega-Regionals”, [w:] *Mega-Regional Trade Agreements*, red. Thilo Rensmann (Cham: Springer, 2017), 145-146.
- 11 Schill, Bray, „The Brave New (American) World of International Investment Law: Substantive Investment Protection Standards in Mega-Regionals”, 151.
- 12 „Obserwujemy zasadniczą zmianę kursu w odniesieniu do stanowisk rządów oraz trybunałów orzekających w sporach inwestor-państwo w zakresie konkretnych zagadnień, a być może i reżimu jako całości. Reżim jest w ruchu. Jego dynamizm przewyższył oczekiwania zarówno jego zwolenników jak i przeciwników” (Jose. E. Alvarez, „Why Are We”re-Calibrating” Our Investment Treaties” *World Arbitration & Mediation Review*, nr 2 (2010): 160.
- 13 Barnali Choudhury, „2015: The Year of Reorienting International Investment Law” *ASIL Insights*, nr 3 (2015).

transformacja¹⁴. W rezultacie MPI jest uznawane współcześnie za najbardziej dynamiczny dział prawa międzynarodowego¹⁵. Dział ten opiera się przede wszystkim na międzynarodowych traktatach inwestycyjnych (MTI) zarówno wielostronnych, jak i dwustronnych (te ostatnie dominują)¹⁶, których istotnym uzupełnieniem jest orzecznictwo trybunałów arbitrażowych rozstrzygających spory w relacji inwestor zagraniczny przeciwko państwu.

Celem tego artykułu jest przedstawienie zjawiska zmiany paradygmatu w prawie międzynarodowym na przykładzie MPI. Jednocześnie zastrzec należy, że intencją autora nie jest szczegółowego powtarzanie częściowych badań przedstawionych w innych artykułach dotyczących tej problematyki¹⁷, a raczej ich kompleksowe zebranie oraz skonfrontowanie z aspektami

-
- 14 UNCTAD, Transformation of the international investment agreement regime - Note by the secretariat, TD/B/C.II/EM.4/2, 2014; „transformacja może być postrzegana jako kluczowa zmiana jednego lub więcej elementów charakterystycznych dla danego systemu”, Wolfgang Merkel, Raj Kollmorgen, Hans-Jürgen Wagener, „Transformation and Transition Research: An Introduction”, [w:] *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*, red. Wolfgang Merkel, Raj Kollmorgen, Hans-Jürgen Wagener (Oxford: Oxford University Press, 2019), 6.
- 15 Joost Pauwelyn, Ramses A. Wessel, Jan Wouters, „When Structures Become Shackles: Stagnation and Dynamics in International Lawmaking” *The European Journal of International Law*, nr 3 (2014): 736.
- 16 Pojęcie „międzynarodowe traktaty inwestycyjne” w niniejszym artykule obejmuje dwustronne traktaty o ochronie i popieraniu inwestycji (tzw. BITy ang. *bilateral investment treaties*), jak również inne traktaty – najczęściej ustanawiające strefy wolnego handlu (tzw. FTA) – zawierające rozdziały dotyczące standardów ochrony inwestycji zagranicznych oraz mechanizmy rozwiązywania sporów w tym zakresie.
- 17 Łukasz Kułaga, „W kierunku zmiany paradygmatu międzynarodowych porozumień inwestycyjnych” *Forum Prawnicze*, nr 5 (2016): 31-48; idem, „Unia Europejska a zmiana paradygmatu w międzynarodowym prawie inwestycyjnym” *Europejski Przegląd Sądowy*, nr 4 (2017): 4-8; idem, „Udział Polski w transformacji międzynarodowego prawa inwestycyjnego. Aspekty prawnomiędzynarodowe i konstytucyjne” *Przegląd Sejmowy*, nr 3 (2018): 103-122; idem, „Koncepcja wielostronnego trybunału inwestycyjnego – wyzwania i perspektywy” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 10 (2018): 23-27; idem, „A brave, new, international investment court in context. Towards a paradigm shift of the ISDS” *Polish Yearbook of International Law*, XXXVIII (2018): 115-140; idem, „Deklaracje interpretacyjne jako instrument transformacji międzynarodowego prawa inwestycyjnego. Ku ograniczeniu aktywizmu sędziowskiego” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 3 (2019):

teoretycznymi oraz z porównywalnymi przykładami zachodzącymi w powszechnym prawie międzynarodowym. W tym celu w pierwszej kolejności przedstawione zostaną rozważania dotyczące rozumienia paradygmatu, zmiany paradygmatu w naukach prawnych i możliwości zastosowania tych terminów w odniesieniu do prawa międzynarodowego. Następnie pokazany zostanie przykład zmiany paradygmatu w powszechnym prawie międzynarodowym w kontekście zasad dotyczących użycia siły. Główną część artykułu będzie stanowiła natomiast analiza współczesnych procesów dostrzegalnych w MPI w celu udowodnienia tezy o zachodzącym w tym dziale prawa zmianie paradygmatu.

Analiza zmiany paradygmatu MPI uświadamia szereg problemów teoretycznych dotyczących fundamentalnych zagadnień prawa międzynarodowego, jak ochrona praw nabytych i charakter praw przyznanych jednostkom w MTI z perspektywy dominującej w tym obszarze zasady wzajemności oraz możliwy zakres późniejszej interpretacji traktatu przez jego strony, w szczególności gdy ta interpretacja wpływa istotnie na prawa jednostek. Kwestie te wymagają dalszej pogłębionych prac badawczych, których analiza wykracza poza zakres niniejszego artykułu.

2. Pojęcie paradygmatu i zmiany paradygmatu a prawo międzynarodowe

Określenie znaczenia „zmiany paradygmatu” wydaje się o tyle istotne, że wielu przedstawicieli nauki prawa międzynarodowego używa tego pojęcia bez jakiegokolwiek wyjaśnienia¹⁸.

53-69; idem, „Prawo państwa do regulacji a międzynarodowe prawo inwestycyjne. W kierunku zmiany paradygmatu” *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, XVII (2019): 11-32; idem, „ISDS During a Period of Transformation. Favoring Domestic Courts and Selective Judicialization in USMCA” *Transnational Dispute Management*, nr 3 (2020): 1-17; idem, „Implementing Achmea. The quest for fundamental change in international investment law” *Polish Yearbook of International Law*, XXXIX (2019), 227-250.

- 18 Zob. np Christopher Schreuer, „The Warning of the Sovereign State: Towards a New Paradigm for International Law” *European Journal of International Law*, nr 4 (1993): 447-471; Pasha L. Hsieh, „Reassessing the Trade-Development Nexus: The Paradigm Shift in Asia-Pacific Regionalism” *Northwestern Journal of International Law & Business*, 37 (2017): 321-370; *Paradigm shift in international economic law rule-making: TPP as a new model for trade agreements*, red. Julien Chaisse, Henry Gao, Chang-fa Lo (Cham: Springer 2017).

Pojęcie „paradygmatu” oraz „zmiany paradygmatu” rozpowszechnił amerykański fizyk i filozof Thomas S. Kuhn w pracy *Struktura rewolucji naukowych* z 1962 r.¹⁹. Według Kuhna na pojęcie paradygmatu składają się:

„(...) pewne akceptowane wzory faktycznej praktyki naukowej – wzory obejmujące równocześnie prawa, teorie, zastosowania i wyposażenie techniczne – tworzą model, z którego wyłania się jakaś szczególna, zwarta tradycja badań naukowych”²⁰.

Równocześnie autor ten, opierając się przede wszystkim na praktyce nauk przyrodniczych, stał na stanowisku, że w nauce może istnieć wyłącznie jeden paradygmat. Dostrzeżenie anomalii – sytuacji, których nie da się wyjaśnić przez ustalone wzory może prowadzić do kryzysu, a ten do zmiany paradygmatu. Proces ten należy rozumieć, według Kuhna, jako „istotne przemiany kryteriów wyznaczających uprawnione problemy i rozwiązania”²¹. Zauważa on również, że:

„Przyjęcie nowego paradygmatu wymaga często przededefiniowania odpowiedniej nauki. Niektóre stare problemy mogą zostać przesunięte do innej nauki bądź w ogóle uznane za »nienaukowe«. Inne, których poprzednio nie dostrzegano lub które uznawano za trywialne, stać się mogą dzięki nowemu paradygmatowi wzorcem istotnych osiągnięć naukowych”²².

---

19 „Nazywam w ten sposób mianowicie powszechnie uznawane osiągnięcia naukowe, które w pewnym czasie dostarczają społeczności uczonych modelowych problemów i rozwiązań” – Thomas S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, przeł. H. Ostromięcka (Warszawa: Fundacja Aletheia, 2001), 10; na temat wcześniejszego stosowania pojęcia „paradygmat” zob. Kazimierz Jodkowski „Paradygmat”, [w:] *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, red. Zdzisław Cackowski, Jerzy Kmita, Klemens; Szaniawski (Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1987), 456.

20 Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, 34.

21 Ibidem, 194.

22 Ibidem, 85; Pojęcie zmiany paradygmatu jest wykorzystywane w polskiej literaturze prawniczej. Np. Jacek Jagielski i Piotr Gołaszewski zmianę paradygmatu określają jako „przeobrażenia systemowe, Jacek Jagielski, Piotr Gołaszewski, „Kryzys prawa administracyjnego a zmiana jego paradygmatu”, [w:] *Kryzys prawa administracyjnego?*, red. Dariusz Ryszard Kijowski, Patrycja Joanna Suwaj, t. I (Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2012), 42.

Konieczność modyfikacji Kuhnowskiej teorii paradygmatu w odniesieniu do nauk społecznych podkreślał Karl Popper²³, a w Polsce Józef Niznik. Według tego ostatniego: „zagadnienie paradygmatu w naukach społecznych zyskuje cechy szczególne w porównaniu z tym zagadnieniem w naukach przyrodniczych (...) w miejsce powszechnej zgody uczonych na jeden paradygmat mamy do czynienia z uprawnioną zgodą uczonych (...) na odmienne paradygmaty. W miejsce jednego procesu upadku paradygmatu i ugruntowania się nowego paradygmatu można brać pod uwagę szereg takich procesów dokonujących się równolegle”²⁴.

W polskiej literaturze prawniczej do pojęcia paradygmatu odwoływali się m.in. Jerzy Wróblewski²⁵ oraz Ryszard Sarkowicz²⁶ uznający możliwość jego zastosowania do nauk prawnych. W szczególności według tego ostatniego „pojęcie paradygmatu może okazać się efektywniejsze i przydatniejsze w naukach prawnych, gdy chce się mówić o pewnym stosunkowo zwartym, spójnym, homogenicznym agregacie twierdzeń, myśli i przekonań o pewnym przedmiocie badań”²⁷

-
- 23 Karl Popper, „Normal science and its dangers”, [w:] *Criticisms and the growth of knowledge*, red. Imre Lakatos, Alan Musgrave (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 51-58.
- 24 Józef Niznik, „Idea paradygmatu w naukach społecznych” *Człowiek i Światopogląd*, 1 (1979): 146. Podobnie w odniesieniu do nauk prawnych Michał Walczak, „Teoria paradygmatu i jej zastosowanie w naukach prawnych” *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne*, nr 10 (2015): 78.
- 25 Według tego autora na paradygmat składają się twierdzenia ontologiczne, epistemologiczne, aksjologiczne oraz metodologiczne, zob. Jerzy Wróblewski, „Paradygmat dogmatyki prawa a prawoznawstwo”, [w:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, red. Sławomira Wronkowska, Maciej Zieliński (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1990), 33.
- 26 Autor ten krytycznie odnosi się do powszechnej praktyki stosowania pojęcia paradygmatu – Ryszard Sarkowicz, „Uwagi o współczesnej interpretacji prawniczej”, [w:] *Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej*, red. Sławomira Wronkowska (Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze 2005), 17.
- 27 Sarkowicz, „Uwagi o współczesnej interpretacji prawniczej”, 19; Podobnie pojęcie to zdaje się stosować Agata Cebera, „Analiza rozwoju teorii dotyczących rozgraniczenia prawa publicznego i prywatnego przy zastosowaniu paradygmatu Thomasa S. Kuhna” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego Seria Prawnicza*, z. 87 (2015): 33.

W odniesieniu do prawa międzynarodowego pojęcie paradygmatu jest stosowane przynajmniej w dwóch znaczeniach. Po pierwsze, jako „fundamentalne konceptualne uwarunkowania na podstawie których rozwijane są teorie”²⁸. Po drugie, jako pewnego wzorca, modelu charakterystycznego dla danego działu prawa. Ten sposób wykorzystania pojęcia paradygmatu dominuje w literaturze prawnomiędzynarodowej zarówno zagranicznej²⁹, jak i polskiej³⁰. Przykładowo Anatheia Roberts stosuje pojęcie „zderzenia

- 28 Takie rozumienie za Kuhnem proponują Armin von Bogdandy oraz Sergio Dellavalle, zob. Armin von Bogdandy, Sergio Dellavalle, „Parochialism, Cosmopolitanism, and the Paradigms of International Law”, [w:] *Parochialism, Cosmopolitanism, and the Foundations of International Law*, red. Mortimer N. S. Sellers (Cambridge, Cambridge University Press 2011), 40-41. W innej publikacji autorzy ci proponują rozumienie paradygmatu, jako „zestawu fundamentalnych koncepcji na podstawie których przyjmowana jest szczególna interpretacja świata, jak również szczególne rozumienie, jaka jest najlepsza droga postępowania” – Armin von Bogdandy, Sergio Dellavalle, „Universalism Renewed: Habermas’ Theory of International Order in Light of Competing Paradigms” *German Law Journal*, nr 1 (2009): 6. W tym samym duchu do tego pojęcia zdaje się odwoływać Roman Kwiecień pisząc o „woluntarystycznym paradygmacie wyjaśniania natury prawa” – Roman Kwiecień, *Suverenność państwa. Rekonstrukcja i znaczenie idei w prawie międzynarodowym* (Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze, 2004), 163 oraz Jan Klabbers wskazując, że „funkcjonalizm to wiodąca, dominująca paradygmatyczna teoria dotycząca prawa organizacji międzynarodowych” – Jan Klabbers, „The EJIL Foreword: The Transformation of International Organizations Law” *European Journal of International Law*, nr 1 (2015): 9. Zob. również Martti Koskenniemi, *From Apology To Utopia. The Structure of International Legal Argument Reissue with a new Epilogue* (Cambridge: Cambridge University Press 2005), 107.
- 29 „Podejście w odniesieniu do spraw środowiskowych zmieniało od paradygmatu dwustronnego podnoszenia odpowiedzialności do ustanowienia i wzmocnienia międzynarodowej współpracy” Malcolm. N. Shaw, *International Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2009), 862; „według paradygmatu przyjętego przez organizacje międzynarodowe (w tym sądy międzynarodowe), rządy prawa wymagają równego stosowania prawa wobec wszystkich przez bezstronnych sędziów” – Jose Alvarez, *The impact of international organizations on international law* (Leiden-Boston: Brill/Nijhoff, 2017), 401.
- 30 „W ujęciu klasycznym jedynymi trwałymi podmiotami są państwa. Jednak nie jest pewne, czy procesy integracyjne i globalizacyjne nie zmieniają również tego paradygmatu” – Cezary Mik, *Fenomenologia regionalnej*

paradygmatów” w MPI, jako oznaczenie dostrzegalnej w orzecznictwie arbitrażowym konkurencji pomiędzy wzorcami z arbitrażu handlowego a wzorcami sądownictwa prawnomiędzynarodowego³¹. Podobnie o procesie zmian w prawie międzynarodowym – rozumianych na poziomie modelu normatywnego – pisze Martti Koskenniemi. Odnosi się on do nowych interpretacji, nowych wyjątków, odwrócenia domniemań czy ustanawiania nowych reżimów szczególnych. Równocześnie w jego ocenie zmiany o charakterze paradygmatycznym w prawie międzynarodowym są rzadkością, częściej natomiast dochodzi do przekształceń częściowych³². Takie podejście uwzględnia specyfikę prawa międzynarodowego, tj. zasadniczo zdecentralizowany mechanizm

---

integracji państw. Studium prawa międzynarodowego, t. II, *Regionalne organizacje integracyjne z perspektywy analitycznej prawa międzynarodowego* (Warszawa: C.H. Beck 2019), 117; „Konwencja europejska była tworzona w czasach zasadniczej zmiany paradygmatu relacji państwo-jednostka. Z tego powodu wytyczenie zakresu podmiotowego praw i wolności w art. 1 EKPC można rzeczywiście uznać za przełomowe” – Michał. Balcerzak, *Odpowiedzialność państwa-strony Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Studium prawnomiędzynarodowe* (Toruń: Wydawnictwo TNOiK 2013), 123; „pierwsza dekada XXI wieku wyraźnie zaznaczyła się zmianami paradygmatów integracyjnych, co wyraża się m.in. procesem przechodzenia od government do governance” – Robert Grzeszczak, „Dobre rządy i kryzys Unii Europejskiej”, [w:] *Prawo organizacji międzynarodowych wobec wyzwań współczesnego świata*, red. Barbara Mikołajczyk, Joanna Nowakowska-Małusecka (Katowice: Uniwersytet Śląski 2014), 145. Wyjątkowo odmiennie Michał Pyka, który próbuje łączyć oba przedstawione sposoby rozumienia pojęcia „paradygmat”, co skutkuje dosyć trudną do akceptacji tezą tego, że pojedynczy wyrok arbitrażowy (np. w sprawie Salini) można rozumieć jako kuhnowską rewolucję naukową – Michał Pyka, „Inwestycja z art. 25 ust. 1 Konwencji waszyngtońskiej w świetle koncepcji paradygmatu naukowego” *Kwartalnik ADR – Arbitraż i Mediacja*, nr 1 (2013): 63-75; „paradygmat, posiadający wiele znaczeń, w omawianym aspekcie rozumieć należy jako zbiór pewnych zasad, wzorzec, model spajający i porządkujący określone reguły postępowania” – Marcin Marcinko, *Normatywny paradygmat prowadzenia działań zbrojnych w niemiedzynarodowym konflikcie zbrojnym* (Wrocław: Presscom 2019), 29.

- 31 Anthea Roberts, „Clash of Paradigms: Actors and Analogies Shaping the Investment Treaty System” *American Journal of International Law*, nr 1 (2013): 47.
- 32 Martti Koskenniemi, „Hierarchy in International Law: A Sketch” *European Journal of International Law*, nr (1997): 572.

powstawania norm, który skutkuje zróżnicowanym stopniem akceptacji nowych reguł i zasad przez państwa i powstaniem różnych poziomów związania się prawem międzynarodowym, w tym w ramach procesów regionalnych³³.

W tak zarysowanym kontekście pojęcie „zmiana paradygmatu” oznaczałoby przyjęcie w określonym dziale prawa międzynarodowego fundamentalnie nowego modelu normatywnego, istotnie odmiennego od dotychczasowych rozwiązań na skutek zaistnienia nowych uwarunkowań społecznych, politycznych czy ekonomicznych wobec zasadniczego kryzysu dotychczasowych rozwiązań³⁴. Tym samym w niniejszym opracowaniu przez pojęcie paradygmatu nie rozumiem określonego stanu nauki prawa międzynarodowego.

Tak jak trudno jest ustalić konkretny moment, w którym określony wzorzec postępowania staje się normą międzynarodowego prawa zwyczajowego, tak niekiedy trudno wskazać konkretny moment zmiany paradygmatu. Zazwyczaj w obu przypadkach mamy do czynienia z pewnym procesem, aczkolwiek można niekiedy odnotować kluczowe wydarzenia początkowe tego procesu. Przykładowo w odniesieniu do ochrony praw człowieka bez wątpienia istotnym punktem odniesienia było uchwalenie Powszechnej deklaracji praw człowieka³⁵, która odrzuciła dotychczasowe zasady ochrony jednostek, oparte o kryterium obywatelstwa, uznając wszystkie jednostki za członków społeczeństwa powszechnego³⁶. Ponadto, przyjęte w następstwie deklaracji traktaty dotyczące praw człowieka przełamały monopol państw w zakresie dochodzenia roszczeń przed organami międzynarodowymi³⁷.

33 Zob. np. Bruno Simma, Andreas. L. Paulus, „The International Community: Facing the Challenge of Globalization” *European Journal of International Law*, 9, (1998): 271-272.

34 Por. „kiedy przyczyny transformacji w systemie politycznym nie są zewnętrzne (porażka militarna, wycofanie dwustronnego lub międzynarodowego poparcia), ale wewnętrzne, teorie systemowej transformacji zakładają, że wynikają one z kryzysu legitymizacji reżimu” – Bernhard Weßels, „Value Change”, [w:] *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*, 679.

35 Tekst deklaracji dost. na stronie: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/UDHRIndex.aspx>.

36 Rene Cassin, „L’homme, sujet de droit international et la protection des droits de l’homme dans la société universelle”, [w:] *La technique et les principes du Droit public-Etudes en l’honneur de G. Scelle*, t. I (Paryż: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1950), 81-82.

37 Cançado Trindade, „The Historical Recovery of the Human Person as Subject of the Law of Nations” *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, nr 3 (2012): 19; Warto przy tym

Doktryna wymienia również inne zagadnienia, w których zmiana paradygmatu mogła nastąpić, np. w odniesieniu do roli zgody państwa na poddanie jurysdykcji sądów międzynarodowych³⁸ czy kwestii użycia siły w kontekście zawarcia Paktu Brianda-Kelloga. Tej ostatniej kwestii, jako stosunkowo dobitnemu przykładowi zmiany paradygmatu w prawie międzynarodowym warto poświęcić nieco więcej uwagi.

3. Zmiana paradygmatu w prawie międzynarodowym na przykładzie Paktu Brianda-Kelloga

Wojna była przez wieki postrzegana nie tylko, jak twierdził Carl von Clausewitz, jako przedłużenie polityki realizowanej innymi środkami, ale przede wszystkim jako legalny i dopuszczalny instrument rozwiązywania sporów oraz dochodzenia roszczeń³⁹. Jak wskazują Oona A. Hathaway oraz Scott J. Shapiro historycznie wypowiedzeniu wojny towarzyszyły zazwyczaj oświadczenia państwa rozpoczynającego zbrojny atak uzasadniający powody prawne dla tych, których odwoływano się do wojny⁴⁰. Na podstawie 400 przeanalizowanych przez tych autorów tego rodzaju manifestów (od XV do początku XX wieku) następujące przyczyny (niekiedy manifesty zawierały kilka przyczyn równocześnie) były najczęściej przywoływane: „samoobrona (69%), egzekwowanie zobowiązań traktatowych (47%), uzyskanie odszkodowania za uprzednie naruszenia (42 %), naruszenie prawa wojny oraz prawa międzynarodowego (35%), zatrzymanie tych, którzy naruszają równowagę sił (33%)”⁴¹.

---

pamiętać, że sformułowana jeszcze w trakcie prac nad powszechną deklaracją praw człowieka propozycja australijska dotycząca powołania międzynarodowego sądu praw człowieka, do którego jednostka mogłaby wnosić skargi, została poddana znaczącej krytyce Hilary Charlesworth, „Universal Declaration of Human Rights (1948)”, [w:] *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, wydanie internetowe, § 7.

- 38 Cesare P.R. Romano, „The shift from the consensual to the compulsory paradigm in international adjudication: elements for a theory of consent” *International law and politics*, 39, (2007): 791-872.
- 39 Zygmunt Cybichowski, *Międzynarodowe prawo wojenne* (Lwów: Gubrynowicz i syn, 1914), 3.
- 40 Oona A. Hathaway, Scott J. Shapiro, *The Internationalists and their plan to outlaw war* (Londyn: Allen Lane 2017), 31-42.
- 41 Hathaway, Shapiro, *The Internationalists and their plan to outlaw war*, 43; były to zatem działania, które można uznać za mieszczące się w szeroko rozumianym pojęciu wojny sprawiedliwej, nt. temat zob. Roman Kwiecień, *Od „wojny sprawiedliwej” do „wojny z terroryzmem” Siła zbrojna i reglamentacja jej używania (ius contra bellum)* (Warszawa: PISM, 2019), 17-48.

Pewne ograniczenie relatywnej swobody państw w odniesieniu do możliwości używania siły przyniosła Konwencja Drago-Portera, która niepozwaliała na tego rodzaju praktyki w zakresie dochodzenia długów⁴² oraz Pakt Ligi Narodów⁴³. Ten ostatni przed rozpoczęciem wojny wymagał przekazania sprawy do trybunału arbitrażowego, nowo utworzonego Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej lub do Rady Ligi oraz oczekiwania na rozstrzygnięcie. W przypadku, gdyby druga strona nie chciała zastosować się do zapadłego rozstrzygnięcia – strona poszkodowana nadal może odwołać się do środków zbrojnych. Nowością Paktu była natomiast możliwość zarządzenia sankcji przez Radę Ligi, które mieli stosować wszyscy członkowie Ligi wobec państwa nieprzestrzegającego rozwiązania sporu sformułowanego zgodnie ze Statutem (art. 16 Paktu)⁴⁴. Próba ograniczenia odwołania się do wojny był również przyjęty na forum Ligi Narodów (LN) tzw. Protokół genewski z 1924 r. dotyczący pokojowego rozstrzygnięcia sporów międzynarodowych⁴⁵. Niemniej z uwagi na jego postanowienia dotyczące stosowania sankcji nie uzyskał on poparcia brytyjskiego i nie wszedł w życie⁴⁶.

Przełomowym dokumentem⁴⁷ okazał się Traktat Przeciwojenny, określanej potocznie jako Pakt Brianda-Kelloga, który został podpisany

42 Konwencja haska (II) z 1907 roku w sprawie ograniczenia użycia siły celem ściągania długów zawarowanych umową w: *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, (Warszawa: PWN, 1954), s. 252-253.

43 Art. 15 ust. 7 Paktu, Dziennik Ustaw RP 1920, nr 35, poz. 200.

44 Jak wskazują Oona A. Hathaway oraz Scott J. Shapiro praktyka sankcji gospodarczych przed pierwszą wojną światową była zasadniczo nieobecna z uwagi na fakt, że naruszałyby reguły dotyczące neutralności, zob. Oona A. Hathaway, Scott J. Shapiro, „International law and its transformation through the outlawry of war” *International Affairs*, nr 1 (2019): 50.

45 Tekst Protokołu dostępny na stronie: <https://www.refworld.org/docid/40421a204.html>

46 Witold Mazurczak, „Protokół w sprawie pokojowego regulowania sporów międzynarodowych” *Dzieje Najnowsze*, nr 3 (1975): 69.

47 Władysław Czapliński wskazuje na zasadnicze znaczenie Paktu dla ukształtowania się w okresie międzywojennym zwyczajowego zakazu odwoływania się do wojny – Władysław Czapliński, *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym* (Warszawa: Scholar 2009), 16. Według Romana Kuźniara Pakt był punktem przełomowym nie tylko w historii ludzkości, lecz także – co oczywiste – w procesie tworzenia porządku międzynarodowego”

27 sierpnia 1928 r., a wszedł w życie w 1929 r.⁴⁸. Zgodnie z jego art. 1 państwa-strony potępiają „uciekanie się do wojny celem załatwiania sporów międzynarodowych i wyrzekają się jej jako narzędzia polityki narodowej w ich wzajemnych stosunkach”. Mimo że Pakt nie zawierał definicji wojny oraz sankcji w przypadku jego naruszenia⁴⁹, jak również nie zapobiegł kolejnym wojnom, to zmienił jednak fundamentalnie podejście do niej społeczności międzynarodowej⁵⁰. Jak zauważają Oona A. Hathaway oraz Scott J. Shapiro, traktat ten zapoczątkował proces, który doprowadził do transformacji porządku prawnomiędzynarodowego w kontekście prawa do wojny⁵¹. Podobnie

---

– Roman Kuźniar, *Porządek międzynarodowy: Perspektywa ontologiczna* (Warszawa: Scholar 2019), 124.

48 Dziennik Ustaw RP z 1929 r., nr 63, poz. 489.

49 Krytycznie z tego powodu Władysław Czapliński, *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, 15; Jan Białocerkiewicz, *Prawo międzynarodowe publiczne* (Toruń: TNOiK 2007), 416; Mariusz Muszyński, *Państwo w prawie międzynarodowym* (Bielsko-Biała: Wydawnictwo Sto, 2012), 326. Niemniej należy odnotować notę amerykańską z 23 czerwca 1928 r. do wszystkich mocarstw, która wyjaśniała założenia paktu w tym zakresie (i nie spotkała się z protestem) wskazującą, że strona naruszająca Pakt, traci prawo do korzyści z niego wypływających – Bronisław Bouffał, „Wyjęcie wojny z pod prawa w pakcie Kellogga” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 4 (1930): 508.

50 Jak wskazał francuski minister spraw zagranicznych „Wojna uważana dotychczas za prawo boskie i zakorzeniona w etyce międzynarodowej jako atrybut suwerenności, została wreszcie prawnie pozbawiona tego, co stanowiło największe niebezpieczeństwo – swej legalności” – za Józef Loptos, *Pakt Brianda – Kellogga. Stanowisko państw europejskich wobec zagadnienia rezygnacji z wojny napastniczej w stosunkach międzynarodowych* (Kraków, Wydawnictwo Naukowe WSP, 1988), 221.

51 Hathaway, Shapiro, „International law and its transformation through the outlawry of war”, 54, 62. Michał Kowalski wskazuje, że przynosi on „diametralną zmianę” – Michał Kowalski, *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego* (Warszawa: Difin, 2013), 46. Władysław Czapliński odwołuje się do pojęcia „kamień milowy” – Władysław Czapliński, „Reforma ONZ – zasady użycia siły w stosunkach międzynarodowych”, [w:] *Organizacja Narodów Zjednoczonych – Bilans i Perspektywy*, red. Janusz Symonides (Warszawa, Scholar 2006), 672. Odmienne jednak Henryk Dembiński, według którego, „nie jest to akt otwierający jakby nową erę w stosunkach międzynarodowych (...). Jest on tylko przejawem ruchu zmierzającego od

Roman Kwiecień uznaje Pakt, „za przełomowy krok w międzynarodowym porządku prawnym pozwalającym na przejście od *ius ad bellum* do *ius contra bellum*”⁵².

Pierwszym dowodem tego procesu była amerykańska reakcja na japońską inwazję na Mandżurię, która zaowocowała tzw. doktryną Henry’ego Stimsona, amerykańskiego sekretarza stanu, zakładająca niemożliwość uznawania nabytków terytorialnych pozyskanych na skutek nielegalnego użycia siły. W swoim publicznym wystąpieniu z 1932 r. Stimson stwierdził, że na skutek Paktu Brianda-Kelloga wojna stała się przedmiotem zainteresowania wszystkich stron Paktu, a nie tylko stron konfliktu. Zauważył również, że wyrażenie dezaprobaty przez wszystkie państwa w przypadku naruszenia Paktu może mieć szczególne znaczenie dla prawa międzynarodowego. Poglądy Stimsona zostały błyskawicznie poparte przez państwa europejskie i już w 1933 r. stały się obowiązującym stanowiskiem LN⁵³.

Drugą kluczową zmianą była nowa praktyka sankcji ekonomicznych wobec państwa, które nielegalnie używa siły zastosowana przez Ligę w latach trzydziestych XX wieku wobec Japonii (w związku ze wspomnianym atakiem na Mandżurię) oraz Włoch (w związku z inwazją na Etiopię). Niedługo później obowiązującą dotychczas zasadę symetrycznej neutralności⁵⁴ wobec beligerentów przełamały (niebędące członkiem LN) Stany Zjednoczone. Ustawa Lend-Lease Act z marca 1941 r. pozwalała różnicować beligerentów

---

kilkunastu lat do ograniczenia a nawet całkowitego wykluczenia wojny jako regulatora stosunków międzynarodowych” – Henryk Dembiński, *Wojna jako narzędzie prawa i przewrotu* (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1936), 116-117.

- 52 Kwiecień, *Od „wojny sprawiedliwej” do „wojny z terroryzmem” Siła zbrojna i reglamentacja jej używania (ius contra bellum)*, 55.
- 53 Hathaway, Shapiro, *The Internationalists and their plan to outlaw war*, 166-169 oraz 309-323; Randall Lesaffer, „Too Much History: From War as Sanction to the Sanctioning of War”, [w:] *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law*, red. Marc Weller (Oxford: Oxford University Press, 2015), 52-53; Shaw, *International law*, 468; nt. dalszego rozwoju tej doktryny zob. Ł. Kułaga, „Obowiązek nieuznawania legalności następstw poważnych naruszeń prawa (prace Komisji Prawa Międzynarodowego oraz praktyka Narodów Zjednoczonych)” *Państwo i Prawo*, nr 7 (2017): 77-89.
- 54 James Crawford, *Brownlie’s Principles of Public International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2019), 718. Na temat problemów generowanych przez tą zasadę zob. Kowalski, *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego*, 48.

przez Stany Zjednoczone w zakresie współpracy gospodarczej⁵⁵. Trzecią konsekwencją Paktu było uznanie w Karcie Międzynarodowego Trybunału Wojkowego⁵⁶ zbrodni przeciwko pokojowi za podstawy dla indywidualnej odpowiedzialności karnej jednostek⁵⁷. Znaczenie Paktu zostało następnie potwierdzone w rozstrzygnięciu samego Trybunału z 1 października 1946 r.⁵⁸. Czwartym elementem wyróżnianym przez wspomnianych autorów był uniezwolnienie egzekwowania zobowiązań traktatowych przez działania zbrojne. Zakaz takiej praktyki, jak wynika z analizy manifestów wojennych, stanowiącej często przyczyną wojny przyczynił się do rozwoju mechanizmów pokojowego rozwiązywania sporów⁵⁹. Wreszcie, zakaz wojny było istotnym czynnikiem przyczyniającym się do rozwoju międzynarodowej ochrony praw człowieka. Bez zakazu wojny ten dział prawa międzynarodowego byłby

---

55 Hathaway, Shapiro, „International law and its transformation through the outlawry of war”, 56.

56 Karta została dołączona do Porozumienia międzynarodowego w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisanego w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 63 poz.367.

57 W trakcie drugiej wojny światowej po raz pierwszy przekonanie o istnieniu takiej zbrodni wyrazili Rene Cassin w 1941 r. oraz Hersch Lauterpacht i Bohuslav Ecer w 1942 r., zob. Hathaway, Shapiro, *The Internationalists and their plan to outlaw war*, 248-253. Zwolennikiem takiego podejście był Robert Jackson główny amerykański prokurator przed Trybunałem, który wypracował argumentację w tym zakresie we współpracy z Herschem Lauterpachtem oraz Hansem Kelsenem. Opierała się on właśnie na rewolucyjnym charakterze Paktu w płaszczyźnie prawnomiędzynarodowej, zob. Hathaway, Shapiro, *The Internationalists and their plan to outlaw war*, 265-271. Zwracają na to uwagę również Remigiusz Bierzanek, Janusz Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne* (Warszawa: LexisNexis, 2002) 381; zob. również Patrycja Grzebyk, *Odpowiedzialność karna za zbrodnie agresji* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2010), 25-44 oraz 172-192.

58 Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10, Nuremberg, October 1946-April, 1949: Case 11: U.S. v. von Weizsaecker (US Government Printing Office, 1949).

59 Hathaway, Shapiro, *The Internationalists and their plan to outlaw war*, 304.

trudny do zaakceptowania, ponieważ negatywnie wpływałby na realizację prawa do wojny⁶⁰.

4. Zmiana paradygmatu w międzynarodowym prawie inwestycyjnym

MPI zaczęło rozwijać się po II wojnie światowej przez zawieranie dwustronnych traktatów o ochronie i popieraniu inwestycji (tzw. BITów – ang. Bilateral Investment Treaties, pierwszy w 1959 r. zawarły Pakistan i RFN). Traktaty te przewidywały ochronę inwestycji i inwestorów zagranicznych na podstawie ogólnych i zazwyczaj niezdefiniowanych postanowień, takich jak: traktowanie narodowe, najwyższe uprzywilejowanie, zakaz wyłączenia, klauzula ramowa, traktowanie sprawiedliwe i słusne czy pełna ochrona i bezpieczeństwo. Od 1967 r. te postanowienia zostały uzupełnione mechanizmem rozwiązywania sporów zakładającym możliwość zaskarżenia państwa przez inwestora zagranicznego do arbitrażu międzynarodowego, bez konieczności wyczerpania drogi krajowej. Mechanizm ten (określany jako ISDS – ang. *investor-state dispute settlement*), bazujący w znacznym stopniu na doświadczeniach arbitrażu handlowego, przyznawał jednostkom-inwestorom zakres uprawnień nieporównywalny z żadnym innym działem prawa międzynarodowego⁶¹. W szczególności należy odnotować fakt, że inwestorzy mieli prawo wyboru arbitra, członka trybunału międzynarodowego, na takiej samej zasadzie jak państwo.

Od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku praktyka zawierania BIT-ów gwałtownie przyspieszyła⁶². Podczas gdy w latach 1959-1989 zawarto 404 MTI, w latach 1990-2007 było to już 2663 MTI⁶³. Połączenie ogólnych postanowień MTI, ukierunkowanych w znacznym stopniu lub wyłącznie na ochronę inwestycji zagranicznych z mechanizmem ISDS spowodowało

60 Hathaway, Shapiro, „International law and its transformation through the outlawry of war”, 59.

61 Beth Simmons, „Bargaining over BITS, Arbitrating Awards: The Regime for Protection and Promotion of International Investment” *World Politics*, 66, (2014): 42.

62 Dodatkowo została uzupełniona o porozumienia wielostronne dotyczące współpracy gospodarczej i zawierające postanowienia o ochronie inwestycji zagranicznych. Do pierwszych takich porozumień zalicza się Traktat Karty Energetycznej oraz Porozumienie ustanawiające Północnoamerykańską Strefę Wolnego Handlu, oba z 1994 r. Z tego względu w artykule będzie stosowane zbiorcze pojęcie międzynarodowe traktaty inwestycyjne (MTI) obejmujące BITy oraz inne porozumienia dotyczące ochrony inwestycji zagranicznych zarówno dwustronne, jak i wielostronne, w tym umowy ustanawiające strefy wolnego handlu.

63 UNCTAD’s Reform Package for the International Investment Regime, (Geneva 2018), 14.

niezwykle dynamiczny z perspektywy prawnomiędzynarodowej rozwój międzynarodowego arbitrażu liczący 1023 wszczęte sprawy do końca 2019 r.⁶⁴. W rezultacie, jak trafnie się zauważa powstał „prawdopodobnie najsilniejszy istniejący dzisiaj reżim prawa międzynarodowego w odniesieniu do postanowień materialnych i ich egzekwowania”⁶⁵.

Równocześnie pojawiły się znaczące kontrowersje dotyczące zakresu możliwej ingerencji przez mechanizm ISDS w kompetencje regulacyjne państw oraz ich zdolności do ochrony nieekonomicznych wartości w świetle zobowiązań inwestycyjnych wynikających z MTI⁶⁶, postrzeganych jako praktyczna realizacja konsensusu waszyngtońskiego⁶⁷. Jak wskazuje Andrew Lang:

„myśl neoliberalna zakładała odwrócenie się od idei polityki, jako tworzenia, mobilizacji i realizacji celów kolektywnych politycznej społeczności, na rzecz idei polityki, jako procesu wspierania indywidualnego podążania za własnymi prywatnymi zamiarami i celami”⁶⁸.

Z tej perspektywy ochrona inwestorów na podstawie traktatów dotyczących wyłącznie ich uprawnień oraz umożliwienie im bezpośredniego dochodzenia roszczeń w płaszczyźnie prawnomiędzynarodowej była postrzegana jako klasyczny przejaw tego nurtu. Upowszechnienie się traktatów

- 64 Dane dostępne na stronie: <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement>. Dla porównania w latach 1967-1989 do arbitrażu inwestycyjnego została wniesiona tylko jedna sprawa, UNCTAD's Reform Package for the International Investment Regime, 14.
- 65 Karl P. Sauvant, „The state of the international investment law and policy regime” *Columbia Perspectives on topical foreign direct investment issues*, 247 (2019): 3.
- 66 David Schneiderman, *Constitutionalizing Economic Globalization: Investment Rules and Democracy's Promise* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008); Muthucumaraswamy Sornarajah, „The clash of globalizations and the international law on foreign investment” *Canadian Foreign Policy Journal*, nr 2 (2003): 14-17.
- 67 Malcolm H. Dunn, Joseph P. Ganahl, „Development Economics and Transformation Studies”, [w:] *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*, red. Wolfgang Merkel, Raj Kollmorgen, Hans-Jürgen Wagener (Oxford: Oxford University Press, 2019), 111; Rudolf Dolzer, Christoph Schreuer, *Principles of International Investment Law* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 11.
- 68 Andrew Lang, *World Trade Law after Neoliberalism: Reimagining the Global Economic Order* (Oxford: Oxford University Press 2011), 1.

inwestycyjnych na początku lat pięćdziesiątych XX wieku było równocześnie powiązane z prywatyzacją przedsiębiorstw publicznych, w tym tych dostarczających podstawowe usługi dla lokalnych społeczności oraz zniesieniem ograniczeń dostępu inwestycji zagranicznych do rynków szeregu państw⁶⁹. Niezwykle szybka akceptacja traktatów inwestycyjnych przez państwa Europy Środkowo-Wschodniej oraz państwa rozwijające się w tym okresie wiązała się również z faktem, że umowy te zasadniczo nie generowały istotnych kontrowersji prawnych, a zawarty w nich mechanizm rozwiązywania sporów inwestor-państwo nie był używany⁷⁰.

Struktura zobowiązań określona w MPI znacząco utrudniała uwzględnienie w procesie ich interpretacji wartości kolektywnych istotnych dla społeczeństwa⁷¹. Wzrost świadomości w zakresie uwarunkowań środowiskowych oraz praw człowieka przyczynił się do nasilenia się krytyki wobec znacząco ignorującego te zagadnienia BIT-ów oraz zapadającego na ich podstawie orzecznictwa⁷². Barnali Choudhury, po analizie orzecznictwa arbitrażowego w zakresie praw człowieka i ochrony środowiska z lat 1992-2018, doszła do wniosku, że „najczęściej stosowaną techniką traktowania tych zagadnień przez trybunał było zlekceważenie kwestii nieekonomicznych lub pominięcie ich w analizie”⁷³. W tym kontekście inwestycyjny *ancien régime*

69 Muthucumaraswamy Sornarajah, *Resistance and Change in the International Law on Foreign Investment* (Cambridge: Cambridge University Press 2015), 12-13.

70 Mimo, że klauzula ta była stosowana w MTI od 1968 r. pierwsze spór został rozstrzygnięty dopiero w 1990 r. (AAPL przeciwko Sri Lance).

71 Stephan W. Schill, Christian J. Tams, Rainer Hofmann, „Friends or foes”, [w:] *International Investment Law and Development – Bridging the Gap* (Cheltenham: Edward Elgar 2015), 32; zjawisko to wyrażało się również w zasadniczej niechęci trybunałów arbitrażowych do wykorzystywania wykładni systemowej do uwzględniania w procesie interpretacji traktatów szerszego prawnomiędzynarodowego kontekstu – Kate Miles, *The Origins of International Investment Law – Empire, Environment and the Safeguarding of Capital* (Cambridge: Cambridge University Press 2013), 320.

72 Simon Lester, „Rethinking the International Investment Law System” *Journal of World Trade*, nr 2 (2015): 212-213.

73 Barnali Choudhury, „International Investment Law and Non-Economic Issues”, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3366388>, 10-11. Podobnie Katharina Berner: „trybunały arbitrażowe są raczej niechętne do wykorzystywania potencjału wiedeńskich reguł [interpretacyjnych – przyp. Ł.K.] do pogodzenia ochrony inwestycji z problemami zrównoważonego rozwoju” – Katharina Berner, „Reconciling Investment Protection and

zdawał się nie do pogodzenia z zyskującą coraz większe znaczenie, w narracji organizacji międzynarodowych i państw, koncepcji zrównoważonego rozwoju, wyrażonej w XXI wieku w deklaracji johanesburskiej⁷⁴, deklaracji Rio+20 z 2012 r.⁷⁵ oraz w Agendzie 2030 z 2015 r.⁷⁶. Koncepcja ta opiera się na poszukiwaniu równowagi między rozwojem gospodarczym, społecznym i ochroną środowiska⁷⁷. Zakłada ona odejście od neoliberalnej wizji gospodarki, jako jedynym i wystarczającym instrumencie gwarantującym inkluzywny wzrost gospodarczy, w szczególności w rozwijających się państwach.

Równocześnie przedmiotem narastającej krytyki stał się ISDS, jako nieadekwatny, z uwagi na swoje zakorzenienie w międzynarodowym arbitrażu komercyjnym, mechanizm rozwiązywania sporów inwestor zagraniczny przeciwko państwo. Wysuwane w tym zakresie zarzuty dotyczyły nie tylko braku możliwości apelacji czy kosztów postępowania, ale również braku strukturalnych zabezpieczeń w zakresie bezstronności arbitrów⁷⁸. Pogłębione, najnowsze badania nad funkcjonowaniem tego mechanizmu uwydatniły jego

---

Sustainable Development A Plea for an Interpretative U-Turn”, [w:] *Shifting paradigms in international investment law: more balanced, less isolated, increasingly diversified*, red. Steffen Hindelang, Markus Krajewski (Oxford: Oxford University Press 2016), 202.

- 74 Deklaracja dostępna na stronie: https://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POI_PD.htm.
- 75 Deklaracja została przyjęta jako rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 27.7.2012 r., A/RES/66/288.
- 76 „rośnie konsensus zakładający, że inwestycje zagraniczne powinny nie tylko przyczynić się do rozwoju gospodarczego ale również powinny przyczynić się do promocji zrównoważonego rozwoju państwa przyjmującego” – Manjiao Chi, *Integrating Sustainable Development in International Investment Law: Normative Incompatibility, System Integration and Governance Implications* (Abingdon: Routledge, 2018), 2; Steffen Hindelang, Markus Krajewski, „Towards a More Comprehensive Approach in International Investment Law”, [w:] *Shifting paradigms in international investment law: more balanced, less isolated, increasingly diversified*, red. Steffen Hindelang, Markus Krajewski (Oxford: Oxford University Press 2016), 5.
- 77 Janina Ciechanowicz-McLean, *Prawo i polityka ochrony środowiska* (Warszawa: Wolters Kluwer 2009), 43; Zbigniew Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa* (Toruń: TNOiK, 2009).
- 78 Kułaga, „A brave, new, international investment court in context. Towards a paradigm shift of the ISDS”, 120-122.

dotkające defekty, jakim jest zasadniczy brak różnorodności arbitrow⁷⁹ czy przywoływanie przez szereg trybunałów w swoich rozstrzygnięciach innych sentencji arbitrażowych, mimo ich formalnego uchylecia, jako źródła inspiracji dla formułowanego rozstrzygnięcia⁸⁰.

W rezultacie dostrzegalna przynajmniej od 2004 r., tj. od sformułowania przez Stany Zjednoczone oraz Kanadę nowych modeli BIT, w ostatniej dekadzie znacząco zintensyfikowała się stopniowa narastająca tendencja do zmiany podstawowych założeń MPI. Temu procesowi towarzyszyło rozpoczęcie kompleksowych negocjacji w zakresie zmiany mechanizmu rozwiązywania sporów inwestycyjnych na forum Międzynarodowej Komisji ONZ ds. Handlu Międzynarodowego (UNCITRAL) w 2017 r. oraz zapoczątkowany przez wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w sprawie Achmea z marca 2018 r.⁸¹ proces zakończenia obowiązywania ponad 100 MTI zawartych między państwami członkowskimi UE.

Wyraża się ona w pięciu podstawowych płaszczyznach⁸²:

1. Wyraźne uznanie w MTI prawa państwa do regulacji, w celu osiągnięcia bardziej zrównoważonego podejścia interpretacyjnego tych traktatów⁸³;

-
- 79 Jak dowiedziono zasadniczo większość arbitrow to mężczyźni pochodzący z krajów „Zachodu”. Dodatkowo bardziej szczegółowe analizy pokazują, że to inwestorzy znacznie częściej niż państwa wybierają mężczyzn pochodzących z państw Zachodu. Andrea K. Bjorklund, Daniel Behn, Susan D. Franck, Chiara Giorgetti, Won Kidane, Arnaud de Nanteuil, Emilia Onyema, „The Diversity Deficit in International Investment Arbitration” *Journal of World Investment & Trade*, 21 (2020): 426-430.
  - 80 Wolfgang Alschner, „Correctness of Investment Awards: Why Wrong Decisions Don’t Die” *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*, 18 (2019): 345-368.
  - 81 Wyrok Trybunału (wielka izba) z dnia 6 marca 2018 r. *Słowackische Republik przeciwko Achmea BV*, sprawa C-284/16, ECLI:EU:C:2018:158.
  - 82 Poza zakresem analizy pozostawiono zagadnienie odpowiedzialności przedsiębiorstw, w tym inwestorów zagranicznych na podstawie prawa międzynarodowego z uwagi na jego obszerność oraz nieco odmienną perspektywę tj. dotyczącą wszystkich przedsiębiorców, bez względu na przynależność państwową – zob. m.in. rezolucję 26/9 Rady Praw Człowieka ONZ z 26.6.2014 r. wzywającą do „przygotowania międzynarodowego wiążącego prawnie instrumentu, który regulowałaby w ramach międzynarodowego prawa praw człowieka aktywność korporacji transnarodowych i innych przedsiębiorstw”.
  - 83 Kułaga, „Prawo państwa do regulacji a międzynarodowe prawo inwestycyjne. W kierunku zmiany paradygmatu”, 11-32.

2. Rezygnacja z nazbyt proinwestycyjnych typowych postanowień (klauzula ramowa, ochrona inwestycji portfelowych), zawężenia pojęcia inwestora⁸⁴ czy ograniczenie zakresu zastosowania innych klauzul (traktowanie sprawiedliwe i słuszne, najwyższe uprzywilejowanie, wyłączenie pośrednie)⁸⁵. W tym kontekście szczególne znaczenie ma ograniczenie zakresu klauzuli najwyższego uprzywilejowania, mając na uwadze fakt, że dotychczasowy sposób jej interpretacji przez niektóre trybunały arbitrażowe, przez uznanie, że inne „stare” MTI, którymi dane państwo się związało, przewiduje „korzystniejsze traktowanie”, posiada potencjał do unicestwienia jakichkolwiek prób zmian w MPI⁸⁶;
3. Ustanowienie organów traktatowych oceniających orzecznictwo inwestycyjne na podstawie MTI w celu ewentualnej interwencji w postaci decyzji interpretacyjnej w przypadku, gdyby orzecznictwo trybunałów arbitrażowych odbiegało od intencji stron odpowiedniego MTI⁸⁷;
4. Rezygnacja z ISDS przez pozostawienie inwestorowi wyłącznie możliwości dochodzenia roszczeń na gruncie prawa krajowego⁸⁸ lub stworzenie zupełnie nowego organu rozstrzygania sporów pozbawiającego inwestorów możliwości wyboru arbitra⁸⁹. Ewentualnie, reforma ISDS,

---

84 Javier G. Olmedo, „Recalibrating the international investment regime through narrowed jurisdiction” *International and Comparative Law Quarterly*, 69 (2020): 303.

85 Eric de Brabandere wskazuje na „fundamentalną zmianę” oraz „zupełną restrukturyzację” w zakresie definicji wyłączenia pośredniego I FET w nowych traktatach – Eric de Brabandere, *Recalibrating international investment law - The Communicating Vessels of Investment Protection and Investor Obligations*, wykład z 25.10.2017 r. dostępny na stronie: <https://www.youtube.com/watch?v=Xt5xjZDXR3Y>.

86 Na ten temat zob. m.in. Tanjina Sharmin, *Application of Most-Favoured-Nation Clauses by Investor-State Arbitral Tribunals Implications for the Developing Countries* (Springer: Singapore 2020), 1-5.

87 Szilard Gáspár-Szilágyi, „Binding Committee Interpretations in the EU’s New Free Trade and Investment Agreements” *European Investment Law and Arbitration Review Online*, nr 1 (2017): 90-133.

88 Kułaga, „ISDS During a Period of Transformation. Favoring Domestic Courts and Selective Judicialization in USMCA”, 1-17; Kułaga, „Implementing Achmea. The quest for fundamental change in international investment law” *Polish Yearbook of International Law*, XXXIX (2019).

89 Tak tzw. system sądu inwestycyjnego w traktach zawartych przez UE z Kanadą, Singapurem oraz Wietnamem. Zob. ocenę tego rozwiązania w umowie unii kanadyjskiej – Marek Świątkowski, „CETA – rewolucja również w arbitrażu inwestycyjnym” *Przegląd Prawa Handlowego* nr 1

- np. przez powiązanie z wymogiem uprzedniego wyczerpania drogi krajowej⁹⁰;
5. W przypadku pozostawienia możliwości dochodzenia roszczeń przez inwestora na poziomie międzynarodowym wprowadzenie szeregu dodatkowych rozwiązań proceduralnych, takich jak m.in. termin na wniesienie roszczenia, transparentność postępowania, mechanizm rozpatrywania skarg nieuzasadnionych prawnie, przepisy dotyczące niezależności arbitrów oraz roszczeń wzajemnych państwa.

Powyższe elementy rozpatrywane indywidualnie można postrzegać jako mniej lub bardziej pogłębione reformy, wyraz ewolucji czy też, jak niektórzy wskazują, rekaliibracji MPI⁹¹. Niemniej, ich skala i zasadniczo kompleksowy charakter powoduje, że zatrzymanie się tylko na tego rodzaju desygnatach zdaje się niewystarczające⁹². Choć podstawowa funkcja MPI nie ulega zmianie, to już szczegółowe cele i środki podlegają fundamentalnym

---

(2017): 11-16; na konieczność takich zmian wskazują również niektórzy arbitrzy „Najlepszym rozwiązaniem jest oczywiście zrezygnowanie z praktyki jednostronnych powołań. To zakładałoby istotną zmianę w obowiązujące praktyce i regułach. Niekiedy wskazuje się na »prawo podstawowe« do mianowania swojego arbitra. Ale nie ma takiego prawa. Ponadto, nawet gdyby istniało z pewnością nie miałyby charakteru podstawowego. Podstawowe założenie, które legitymizuje arbitraż, to arbiter któremu obie strony ufają. Dlaczego jakkolwiek strona miała by mieć zaufanie arbitrowi powołanemu przez swojego nielubianego przeciwnika” – Jan Paulsson, *The Idea of Arbitration* (Oxford University Press, Oxford 2014), 147-173.

- 90 Kułaga, „ISDS During a Period of Transformation. Favoring Domestic Courts and Selective Judicialization in USMCA”, 1-17.
- 91 „The content of more recent IIAs suggests that this trend has seemingly been reversed as states increasingly seek to recalibrate (or rebalance) international investment law in a manner that ensures a better balance between the right of investors and the regulatory and policy autonomy of host states”, Billy A. Melo Araujo, *The EU Deep Trade Agenda* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 110.
- 92 Częściowo odmiennie Anathe Roberts, które zmiany w MPI postrzega przede wszystkim z perspektywy mechanizmu rozwiązywania sporów i za zmianę paradygmatu uznaje tylko te rozwiązania, które wyłączają możliwość wnoszenia roszczeń przez inwestora zagranicznego przeciwko państwu na poziomie międzynarodowym, zob. Anathe Roberts, „Incremental, systemic, and paradigmatic reform of investor-state arbitration” *American Journal of International Law*, nr 3 (2018): 410.

przekształceniom⁹³. Uprawnienia inwestora zagranicznego przestają być jedynym i najważniejszym wzorcem, względem którego zachowania państw mają być mierzone. Uprawnienia te zostają bowiem wpisane w szerszy kontekst zrównoważonego rozwoju (w tej perspektywie obejmujący również prawo państwa do regulacji)⁹⁴. W rezultacie uprawnienia inwestora uzyskują charakter znacznie bardziej zrelatywizowany, doprecyzowany i ograniczony. Dobrze pokazuje tę zmianę porównanie rozdziału inwestycyjnego Traktatu Karty Energetycznej z 1994 r.⁹⁵ z umową o ochronie inwestycji UE-Singapur z 2018 r.⁹⁶. Choć cel jest ten sam – ochrona inwestycji zagranicznych – to środki dla jej osiągnięcia są albo znacząco bardziej doprecyzowane, albo zupełnie nowe, przy równoczesnym zarysowaniu drugiego konkurencyjnego celu (najczęściej w formule określenia prawa państwa do regulacji, wyjątków dotyczących traktowania narodowego czy generalnej klauzuli pozwalającej na niestosowanie postanowień traktatów z istotnych względów), jakim jest zapewnienie poszanowania dla takich wartości, jak ochrona zdrowia publicznego, bezpieczeństwa, środowiska lub moralności publicznej, ochrona socjalna lub ochrona konsumenta lub promowanie i ochrona różnorodności kulturowej⁹⁷. Warto wreszcie odnotować, że pojawia się nowy trend dotyczący

---

93 Catharine Titi, „International Investment Law and the European Union: Towards a New Generation of International Investment Agreements” *European Journal of International Law*, nr 3 (2015): 661.

94 Stefanie Schacherer, „The CETA Investment Chapter and Sustainable Development Interpretative Issues”, [w:] *Foreign Investment Under the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, red. Makane Moïse Mbengue, Stefanie Schacherer (Cham: Springer, 2019), 236; Karl P. Sauvant, „Reforming the International Investment Regime: Two Challenges”, [w:] *Asia’s Changing International Investment Regime*, red. Julien Chaisse, Tomoko Ishikawa, Sufian Jusoh (Cham: Springer, 2017), 42.

95 Dz. U. z 2003 r. poz. 985.

96 Umowa o ochronie inwestycji między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Republiką Singapuru, z drugiej strony, <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/>.

97 Por. komentarz do rozdziału inwestycyjnego CETA zawierającego podobne postanowienia jak umowa UE-Singapur: „System sądu inwestycyjnego CETA będzie stanowić krok o charakterze rewolucyjnym. (...) spowoduje on odejście od arbitrażu inwestycyjnego, jaki znamy (...) Pozostaje bez wątpienia, że CETA przewiduje radykalną zmianę paradygmatu. Jeżeli europejskie BITy były znane z ich przyjaznego inwestorom charakteru, głównym założeniem CETA jest ustanowienia dobrze

integracji MTI z koncepcją tzw. zielonej gospodarki oraz ograniczania zmian klimatycznych⁹⁸. Można odnaleźć go w preambułach MTP⁹⁹, wyjaśnieniach dotyczących zakresu wyłączenia¹⁰⁰, dopuszczalnych wyjątkach czy w formułowaniu wyraźnych odniesień do wielostronnych porozumień środowiskowych¹⁰¹.

Zastrzec należy, że powyższe zmiany nie są stosowane w sposób powszechny i w pełni spójny¹⁰². Wiąże się to z wieloma czynnikami, do których zaliczyć należy rozproszony charakter MPI¹⁰³, tj. obowiązywanie prawie 2500 traktatów, trudności z jednostronną rezygnacją z zobowiązań inwestycyjnych

---

zrównoważonego, transparentnego oraz rozliczalnego mechanizmu rozwiązywania sporów” – Luca Pantaleo, „Investment Disputes under CETA: From Gold Standards to Best Practices?” *European Business Law Review*, nr 2 (2017): 184.

- 98 Zob. szerzej Markus W. Gehring, Avidan Kent, „International investment agreements and the emerging green economy: rising to the challenge”, [w:] *Investment Law within International Law – Integrationist Perspective*, red. Freya Baetens (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 187-216 oraz Wolfgang Alschner, Elisabeth Tuerk, „The role of international investment agreements in fostering sustainable development”, [w:] *Investment Law within International Law – Integrationist Perspective*, red. Freya Baetens (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 217-231.
- 99 Np. Japan-Switzerland FTA, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements>.
- 100 Art. 4 oraz Annex ASEAN-Australia-New Zealand FTA; art 10.12 US-Chile FTA, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements>.
- 101 BITy Belgii z Barbadosem, Columbia, Panamą, Tadżykistanem oraz Togo; Art. 4 oraz Annex ASEAN-Australia-New Zealand FTA, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements>.
- 102 Malcolm Langford, Daniel Behn, Ole Kristian Fauchald, „Backlash and State Strategies in International Investment Law”, [w:] *The Changing Practices of International Law*, red. Tanja Aalberts, Thomas Gammeloft-Hansen (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 100-102; Rahul Donde, Julien Chaisse, „The Future of Investor-State Arbitration: Revising the Rules?”, [w:] *Asia's Changing International Investment Regime*, red. Julien Chaisse, Tomoko Ishikawa, Sufian Jusoh (Cham: Springer, 2017), 217-218.
- 103 MPI nie jest skoncentrowane wokół jednego wielostronnego traktatu, czy jednej międzynarodowej instytucji, Joost Pauwelyn, „At the Edge of Chaos? Foreign Investment Law as a Complex Adaptive System, How

na skutek funkcjonowania klauzuli przedłużonego obowiązywania¹⁰⁴ czy niepokój (mimo że nie potwierdzony w analizach ekonomicznych) o wpływ zmian na rozwój gospodarczy, a niekiedy nawet bardziej na wizerunek państwa sprzyjającego lub nie inwestycjom. Zmiany te przyjmują zatem dwustronną i rozciągniętą znacząco w czasie formułę¹⁰⁵. Dobrze pokazuje to przykład zawartego 5 maja bieżącego roku Porozumienia o wygaśnięciu Dwustronnych Traktatów Inwestycyjnych między Państwami Członkowskimi Unii Europejskiej – negocjowanego ponad 18 miesięcy – mimo spoczywającego na państwach UE formalnego obowiązku zawarcia tego rodzaju porozumienia¹⁰⁶.

W tym zakresie transformacja MPI przybiera inny charakter, niż w tych działach prawa międzynarodowego, w których przeobrażenie można osiągnąć przez wynegocjowanie jednego nowego traktatu lub renegocjację istniejącej kompleksowej umowy wielostronnej. Niemniej jednak, bez względu na uwarunkowania i interesy, które powodują, że dotychczasowe MTI są zastępowane w zróżnicowanym tempie, niekontrowersyjne jest, że nowo zawierane MTI mają zupełnie odmienny charakter i zasadniczo zawierają większość (jeśli nie wszystkie) wymienione powyżej elementy¹⁰⁷.

It Emerged and How It Can Be Reformed” *ICSID Review*, nr 2 (2014): 378.

104 Kułaga, „Udział Polski w transformacji międzynarodowego prawa inwestycyjnego. Aspekty prawnomiędzynarodowe i konstytucyjne”, 109-111.

105 Pauwelyn, „At the Edge of Chaos? Foreign Investment Law as a Complex Adaptive System, How It Emerged and How It Can Be Reformed”, 413.

106 https://ec.europa.eu/info/files/200505-bilateral-investment-treaties-agreement_en.

107 “W ostatnim roku pojawiło się szereg istotnych wydarzeń dotyczących nowych modelowych traktatów. Państwa rozwijają traktaty modelowe z intencją do zawierania MTI „nowej generacji” lub modyfikacji istniejących porozumień. Pośród niedawno przyjętych modeli traktatów warto odnotować ten Arabii Saudyjskiej (z grudnia 2018 r.) oraz Niderlandów (z października 2018 r.). Oczekuje się, że Kanada, Egipt oraz Maroko przyjmą swoje nowe modelowe porozumienia przed końcem 2019 r. Każdy z tych modeli zawiera szereg innowacyjnych elementów mających na celu zaadresowanie problematyki zrównoważonego rozwoju”, UNCTAD, *World Investment Report 2019*, 100.

5. Zakończenie

Pojęcia paradygmat oraz zmiana paradygmatu, mimo że wypracowane na podstawie przebiegu procesów badawczych w naukach ścisłych przynoszą istotną wartość dodaną również przy zastosowaniu w nauce prawa międzynarodowego. Nie muszą one przy tym być rozumiane jedynie, jako podstawowe, teoretyczne założenia tworzące zwartą doktrynę badawczą, ale również (jak w praktyce najczęściej są stosowane) jako podstawowe założenia, typowe rozwiązania czy standardowe mechanizmy charakterystyczne dla danego działu prawa międzynarodowego lub dla prawa międzynarodowego jako całości. W tym kontekście przyjęcie perspektywy zmiany paradygmatu pozwala dostrzec dynamikę przeobrażeń normatywnych i zidentyfikować ich charakter. Takie ujęcie dla badania zmian w prawie międzynarodowym jest szczególnie wartościowe, ponieważ umożliwia określenie zakresu zachodzących przemian oraz ustalenia kluczowych punktów w czasie, które często nie dają się łatwo zidentyfikować¹⁰⁸.

W artykule dowiedziono, że MPI podlega fundamentalnym przeobrażeniom o charakterze paradygmatycznym zarówno w aspekcie teoretycznych założeń (odejście od neoliberalnych wzorca na rzecz zrównoważonego rozwoju), jak i w aspekcie materialnym oraz proceduralno-instytucjonalnym. W aspekcie materialnym zmiana polega na rezygnacji z niektórych typowych norm dotyczących ochrony inwestycji, znaczącemu ograniczeniu pozostałych tego rodzaju norm oraz wprowadzeniu generalnych klauzul dotyczących konieczności ochrony innych niż ekonomiczne wartości. W sferze proceduralno-instytucjonalnej na pierwszy plan wysuwają się bez wątpienia dążenia do zupełnej rezygnacji z dotychczasowego arbitrażu inwestorów zagranicznych przeciwko państwu. Alternatywne propozycje, z których część jest już w praktyce realizowana, charakteryzują się daleko idącą różnorodnością i obejmują rozwiązanie tego rodzaju sporów poprzez sądy krajowe, sądy międzypaństwowe, unijny system sądu inwestycyjnego czy też ustanowienie wielostronnego trybunału inwestycyjnego. W tym zakresie również powołuje się organy traktatowe, które mogą przyjmować wiążące interpretacje MTI, aby zapobiegać ewentualnym nadużyciom ze strony organów rozstrzygania sporów.

Równocześnie ta kompleksowa reorientacja, a zwłaszcza moment czasowy jej nastąpienia, z uwagi na specyfikę MPI nie jest łatwa do uchwycenia. Nie sposób bowiem równocześnie zmienić lub zakończyć obowiązywanie ponad 2500 traktatów. MPI stanowi zatem aktualnie swoisty melanż norm, w którym elementy nowe, tj. najczęściej nowe MTI współlistnieją ze starymi,

---

108 Zob. podobnie Joseph H. Weiler, „The Transformation of Europe” *Yale Law Journal*, nr 8 (1991): 2407-2408; Philippe Sands, „Turtles and Torturers: The Transformation of International Law” *New York University Journal of International Law and Politics*, nr 2 (2001): 556-559.

jeszcze niezmienionymi lub uchylonymi. Niemniej nawet te ostatnie podlegają do pewnego stopnia reinterpretacji czy to wskutek tzw. późniejszych porozumień państw dotyczących wykładni, czy też orzecznictwa trybunałów, które w drodze wykładni dynamicznej biorą pod uwagę normy prawa zwyczajowego (prawo do regulacji) lub też dominujące koncepcje (zrównoważony rozwój) w stopniu znacznie większym niż dotychczas.

Bibliografia

- Alschner Wolfgang, „Correctness of Investment Awards: Why Wrong Decisions Don't Die” *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*, 18 (2019): 345-368.
- Alvarez Jose, *The impact of international organizations on international law*. Leiden-Boston: Brill-Nijhoff, 2017.
- Alvarez Jose, „Why Are We're-Calibrating Our Investment Treaties” *World Arbitration & Mediation Review*, nr 2 (2010): 143-161.
- Balcerzak Michał, *Odpowiedzialność państwa-strony Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Studium prawnomiędzynarodowe*. Toruń: Wydawnictwo TNOiK, 2013.
- Białocerkiewicz Jan, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Toruń: Wydawnictwo TNOiK, 2007.
- Bierzanek Remigiusz, Janusz Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*. Warszawa: LexisNexis, 2002.
- Bjorklund Andrea K., Daniel Behn, Susan D. Franck, Chiara Giorgetti, Won Kidane, Arnaud de Nanteuil, Emilia Onyema, „The Diversity Deficit in International Investment Arbitration” *Journal of World Investment & Trade*, 21 (2020): 410-440.
- von Bogdandy Armin, Sergio Dellavalle, „Universalism Renewed: Habermas' Theory of International Order in Light of Competing Paradigms” *German Law Journal*, nr 1 (2009): 5-30.
- von Bogdandy Armin, Sergio Dellavalle, „Parochialism, Cosmopolitanism, and the Paradigms of International Law”, [w:] *Parochialism, Cosmopolitanism, and the Foundations of International Law*, red. Mortimer. N. S. Sellers. 40-117. Cambridge: Cambridge University Press 2011.
- Bouffał Bronisław, „Wyjęcie wojny z pod prawa w pakcie Kellogga” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 4 (1930): 502-519.
- Bukowski Zbigniew, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*. Toruń: Wydawnictwo TNOiK, 2009.
- Cała-Wacinkiewicz Ewelina, *Fragmentacja prawa międzynarodowego*. Warszawa: C. H. Beck, 2018.
- Cassin Rene, „L'homme, sujet de droit international et la protection des droits de l'homme dans la societd universelle”, [w:] *La technique et les principes*

- du Droit public-Etudes en l'honneur de G. Scelle*, t. I. 67-91. Paryż: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1950.
- Cebera Agata, „Analiza rozwoju teorii dotyczących rozgraniczenia prawa publicznego i prywatnego przy zastosowaniu paradygmatu Thomasa S. Kuhna” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego Seria Prawnicza*, z. 87 (2015): 30-40.
- Paradigm shift in international economic law rule-making: TPP as a new model for trade agreements*, red. Chaisse Julien, Henry Gao, Chang-fa Lo. Cham: Springer 2017.
- Charlesworth Hilary, „Universal Declaration of Human Rights (1948)”, [w:] *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, wydanie internetowe, § 1-2.
- Choudhury Barnali, „2015: The Year of Reorienting International Investment Law”, *ASIL Insights*, nr 3 (2015). <https://www.asil.org/insights/volume/20/issue/3/2015-year-reorienting-international-investment-law>.
- Chi Manjiao, *Integrating Sustainable Development in International Investment Law: Normative Incompatibility, System Integration and Governance Implications*. Abingdon: Routledge, 2018.
- Ciechanowicz-McLean Janina, *Prawo i polityka ochrony środowiska*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2009.
- Crawford James, *Brownlie's Principles of Public International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Cybichowski Zygmunt, *Międzynarodowe prawo wojenne*. Lwów: Gubrynowicz i syn, 1914.
- Czapliński Władysław, *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar, 2009.
- Czapliński Władysław, „Reforma ONZ – zasady użycia siły w stosunkach międzynarodowych”, [w:] *Organizacja Narodów Zjednoczonych – Bilans i Perspektywy*, red. Janusz Symonides. 672-688. Warszawa, Scholar 2006.
- Dembiński Henryk, *Wojna jako narzędzie prawa i przewrotu*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1936.
- Donde Rahul, Julien Chaisse, „The Future of Investor-State Arbitration: Revising the Rules?”, [w:] *Asia's Changing International Investment Regime*, red. Julien Chaisse, Tomoko Ishikawa, Sufian Jusoh. 209-228. Cham: Springer, 2017.
- Dolzer Rudolf, Christoph Schreuer, *Principles of International Investment Law*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Dunn Malcolm H., Joseph P. Ganahl, „Development Economics and Transformation Studies”, [w:] *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*, red. Wolfgang Merkel, Raj Kollmorgen, Hans-Jürgen Wäger. 106-113. Oxford: Oxford University Press, 2019.

- Fitzmaurice Malgosia, „Dynamic (evolutive) interpretation of treaties, Part I”, *The Hague Yearbook of International Law*, 21 (2008): 101-153
- Gáspár-Szilágyi Szilard, „Binding Committee Interpretations in the EU’s New Free Trade and Investment Agreements”, *European Investment Law and Arbitration Review Online*, nr 1 (2017): 90-133.
- Grzebyk Patrycja, *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
- Grzeszczak Robert, „Dobre rządy i kryzys Unii Europejskiej”, [w:] *Prawo organizacji międzynarodowych wobec wyzwań współczesnego świata*, red. Barbara Mikołajczyk, Justyna. Nowakowska-Małusecka. 633-655. Katowice: Uniwersytet Śląski, 2014.
- Hathaway Oona A., Scott J. Shapiro, „International law and its transformation through the outlawry of war” *International Affairs*, nr 1 (2019): 45-62.
- Hathaway Oona A., Scott J. Shapiro, *The Internationalists and their plan to outlaw war*. Londyn: Allen Lane, 2017.
- Hsieh Pasha L., „Reassessing the Trade-Development Nexus: The Paradigm Shift in Asia-Pacific Regionalism” *Northwestern Journal of International Law & Business*, nr 3 (2017): 321-370.
- Hindelang Steffen, Markus Krajewski, „Towards a More Comprehensive Approach in International Investment Law”, [w:] *Shifting paradigms in international investment law: more balanced, less isolated, increasingly diversified*, red. Steffen Hindelang, Markus Krajewski. 1-17. Oxford: Oxford University Press 2016.
- Jagielski Jacek, Piotr Gołaszewski, „Kryzys prawa administracyjnego a zmiana jego paradygmatu”, [w:] *Kryzys prawa administracyjnego?*, red. Dariusz Ryszard Kijowski, Patrycja Joanna. Suwaj, t. I. 27-44. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2012.
- Jodkowski Kazimierz, „Paradygmat”, [w:] *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, red. Zdzisław Cackowski, Jerzy Kmita, Klemens; Szaniawski. 456-464. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1987.
- Klabbers Jan, „The EJIL Foreword: The Transformation of International Organizations Law”, *European Journal of International Law*, nr 1 (2015): 9-82.
- Koskenniemi Martti, „Hierarchy in International Law: A Sketch” *European Journal of International Law*, nr 4 (1997): 566-582.
- Koskenniemi Martti, *From Apology To Utopia. The Structure of International Legal Argument Reissue with a new Epilogue*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Kowalski Michał, *Prawo do samoobrony jako środek zwalczania terroryzmu międzynarodowego*. Warszawa: Difin, 2013.
- Kuhn Thomas S., *Struktura rewolucji naukowych*, przeł. H. Ostromecka. Warszawa: Fundacja Aletheia, 2001.

- Kułaga Łukasz, „Kodyfikacja i postępowy rozwój międzynarodowego prawa kosmicznego poprzez soft law” *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 4 (2017): 163-175.
- Kułaga Łukasz, „W kierunku zmiany paradygmatu międzynarodowych po rozumień inwestycyjnych” *Forum Prawnicze*, nr 5 (2016): 31-48.
- Kułaga Łukasz, „Unia Europejska a zmiana paradygmatu w międzynarodowym prawie inwestycyjnym” *Europejski Przegląd Sądowy*, nr 4 (2017): 4-8.
- Kułaga Łukasz, „Udział Polski w transformacji międzynarodowego prawa inwestycyjnego. Aspekty prawnomiędzynarodowe i konstytucyjne” *Prze gląd Sejmowy*, nr 3 (2018): 103-122.
- Kułaga Łukasz, „Koncepcja wielostronnego trybunału inwestycyjnego – wyzwania i perspektywy” *Prze gląd Prawa Handlowego*, nr 10 (2018): 23-27.
- Kułaga Łukasz, „A brave, new, international investment court in context. Towards a paradigm shift of the ISDS” *Polish Yearbook of International Law*, t. XXXVIII (2018): 115-140.
- Kułaga Łukasz, „Deklaracje interpretacyjne jako instrument transformacji międzynarodowego prawa inwestycyjnego. Ku ograniczeniu aktywi zmu sędziowskiego” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 3 (2019): 53-69.
- Kułaga Łukasz, „Prawo państwa do regulacji a międzynarodowe prawo inwestycyjne. W kierunku zmiany paradygmatu” *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, t. XVII (2019): 11-32.
- Kułaga Łukasz, „ISDS During a Period of Transformation. Favoring Domestic Courts and Selective Judicialization in USMCA” *Transnational Dispute Management*, nr 3 (2020): 1-17.
- Kułaga Łukasz, „Implementing Achmea. The quest for fundamental change in international investment law” *Polish Yearbook of International Law*, XXXIX (2019): 227-250.
- Kułaga Łukasz, „Obowiązek nieuznawania legalności następstw poważnych naruszeń prawa (prace Komisji Prawa Międzynarodowego oraz praktyka Narodów Zjednoczonych)” *Państwo i Prawo*, nr 7 (2017): 77-89.
- Kuźniar Roman, *Porządek międzynarodowy: Perspektywa ontologiczna*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar, 2019.
- Kwiecień Roman, *Suwerenność państwa. Rekonstrukcja i znaczenie idei w prawie międzynarodowym*. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze, 2004.
- Kwiecień Roman, *Od „wojny sprawiedliwej” do „wojny z terroryzmem” Siła zbrojna i reglamentacja jej używania (ius contra bellum)*. Warszawa: PISM, 2019.

- Lesaffer Randall, „Too Much History: From War as Sanction to the Sanctioning of War”, [w:] *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law*, red. Marc Weller. 35-55. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Lang Andrew, *World Trade Law after Neoliberalism: Reimagining the Global Economic Order*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Langford Malcolm, Daniel Behn, Ole Kristian Fauchald, „Backlash and State Strategies in International Investment Law”, [w:] *The Changing Practices of International Law*, red. Tanja Aalberts, Thomas Gammeltoft-Hansen. 70-102. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Lauterpacht Hersch, *The Function of Law in the International Community*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Lester Simon, „Rethinking the International Investment Law System” *Journal of World Trade*, nr 2 (2015): 211-222.
- Linderfalk Ulf, „Doing the right thing for the right reason: why dynamic or static approaches should be taken in the interpretation of treaties” *International Community Law Review*, nr 2 (2008): 109-141.
- Loptos Józef, *Pakt Brianda – Kellogga. Stanowisko państw europejskich wobec zagadnienia rezygnacji z wojny napastniczej w stosunkach międzynarodowych*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe WSP, 1988.
- Marcinko Marcin, *Normatywny paradygmat prowadzenia działań zbrojnych w niemiedzynarodowym konflikcie zbrojnym*. Wrocław: Presscom, 2019.
- Martin Antoine, Bryan Mercurio, „Doha dead and buried in Nairobi: lessons for the WTO” *Journal of International Trade Law and Policy*, nr 1 (2017): 49-66.
- Mazurczak Witold, „Protokół w sprawie pokojowego regulowania sporów międzynarodowych” *Dzieje Najnowsze*, nr 3 (1975): 53-70.
- McDougal Myres S., „The Hydrogen Bomb Tests and the International Law of the Sea” *American Journal of International Law*, nr 3 (1955): 356-361.
- Melo Araujo, Billy A., *The EU Deep Trade Agenda*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Merkel Wolfgang, Raj Kollmorgen, Hans-Jürgen Wagener, „Transformation and Transition Research: An Introduction”, [w:] *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*, red. Wolfgang Merkel, Raj Kollmorgen, Hans-Jürgen Wagener. 1-13. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Mik Cezary, *Fenomenologia regionalnej integracji państw. Studium prawa międzynarodowego*, t. II, *Regionalne organizacje integracyjne z perspektywy analitycznej prawa międzynarodowego*. Warszawa: C.H. Beck, 2019.
- Miles Kate, *The Origins of International Investment Law – Empire, Environment and the Safeguarding of Capital*. Cambridge: Cambridge University Press 2013.

- Mossop Joanna, „Can we make the oceans greener? The successes and failures of UNCLOS as an environmental treaty” *Victoria University of Wellington Law Review*, nr 4 (2018): 573-594.
- Muszyński Mariusz, *Państwo w prawie międzynarodowym*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Sto, 2012.
- Niznik Józef, „Idea paradygmatu w naukach społecznych” *Człowiek i Światopogląd*, nr 1 (1979): 143-150.
- Olmedo Javier G., „Recalibrating the international investment regime through narrowed jurisdiction” *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 69 (2020): 301-334.
- Pantaleo Luca, „Investment Disputes under CETA: From Gold Standards to Best Practices?” *European Business Law Review*, nr 2 (2017): 163-184.
- Paulsson Jan, *The Idea of Arbitration*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- Pauwelyn Joost, Ramses A. Wessel, Jan Wouters, „When Structures Become Shackles: Stagnation and Dynamics in International Lawmaking” *The European Journal of International Law*, nr 3 (2014): 733-763.
- Pauwelyn Joost, „At the Edge of Chaos? Foreign Investment Law as a Complex Adaptive System, How It Emerged and How It Can Be Reformed” *ICSID Review*, nr 2 (2014): 372-418.
- Popper Karl, „Normal science and its dangers”, [w:] *Criticisms and the growth of knowledge*, red. Imre Lakatos, Alan Musgrave. 51-58. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Pyka Michał, „Inwestycja z art. 25 ust. 1 Konwencji waszyngtońskiej w świetle koncepcji paradygmatu naukowego” *Kwartalnik ADR – Arbitraż i Mediacja*, nr 1 (2013): 63-75.
- Reisman Michael, „International Lawmaking: A Process of Communication The Harold D. Lasswell Memorial Lecture” *American Society of International Law Proceedings*, vol. 75 (1981): 101-120.
- Roberts Anatheia, „Clash of Paradigms: Actors and Analogies Shaping the Investment Treaty System” *American Journal of International Law*, nr 1 (2013): 45-94.
- Roberts Anatheia, „Incremental, systemic, and paradigmatic reform of investor-state arbitration” *American Journal of International Law*, nr 3 (2018): 410-432.
- Romano Cesare P.R., „The shift from the consensual to the compulsory paradigm in international adjudication: elements for a theory of consent” *International law and politics*, vol. 39 (2007): 791-872.
- Sands Philippe, „Turtles and Torturers: The Transformation of International Law” *New York University Journal of International Law and Politics*, nr 2 (2001): 527-566.
- Sarkowicz Ryszard, „Uwagi o współczesnej interpretacji prawniczej”, [w:] *Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej*, red. Sławomira Wronkowska. Strony. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze 2005.

- Sauvant Karl P., „The state of the international investment law and policy regime” *Columbia Perspectives on topical foreign direct investment issues*, vol. 247 (2019): 1-3.
- Sauvant Karl P., „Reforming the International Investment Regime: Two Challenges”, [w:] *Asia's Changing International Investment Regime*, red. Julien Chaisse, Tomoko Ishikawa, Sufian Jusoh. 41-46. Cham: Springer, 2017.
- Schacherer Stefanie, „The CETA Investment Chapter and Sustainable Development Interpretative Issues”, [w:] *Foreign Investment Under the Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA)*, red. Makane Moïse Mbengue, Stefanie Schacherer. 207-238. Cham: Springer, 2019.
- Schneiderman David, *Constitutionalizing Economic Globalization: Investment Rules and Democracy's Promise*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Schreuer Christopher, „The Warning of the Sovereign State: Towards a New Paradigm for International Law” *European Journal of International Law*, nr 4 (1993): 447-47.
- Sharmin Tanjina, *Application of Most-Favoured-Nation Clauses by Investor-State Arbitral Tribunals Implications for the Developing Countries*. Singapore: Springer, 2020.
- Shaw Malcolm N., *International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Schill Stephan W., Heather L. Bray, „The Brave New (American) World of International Investment Law: Substantive Investment Protection Standards in Mega-Regionals”, [w:] *Mega-Regional Trade Agreements*, red. Thilo Rensmann. 123-154. Cham: Springer, 2017.
- Schill Stephan W., Christian J. Tams, Rainer Hofmann, „Friends or foes”, [w:] *International Investment Law and Development – Bridging the Gap*. 3-42. Cheltenham: Edward Elgar, 2015.
- Simma Bruno, Andreas L. Paulus, „The International Community: Facing the Challenge of Globalization” *European Journal of International Law*, vol. 9 (1998): 266-277.
- Simmons Beth, „Bargaining over BITS, Arbitrating Awards: The Regime for Protection and Promotion of International Investment” *World Politics*, vol. 66 (2014): 12-46.
- Sornarajah Muthucumaraswamy, „The clash of globalizations and the international law on foreign investment” *Canadian Foreign Policy Journal* nr 2 (2003): 1-20.
- Sornarajah Muthucumaraswamy, *Resistance and Change in the International Law on Foreign Investment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Świątkowski Marek, „CETA – rewolucja również w arbitrażu inwestycyjnym” *Przegląd Prawa Handlowego*, nr 1 (2017): 11-16.

- Titi Catharine, „International Investment Law and the European Union: Towards a New Generation of International Investment Agreements” *European Journal of International Law*, nr 3 (2015): 639-661.
- Trindade Cançado, „The Historical Recovery of the Human Person as Subject of the Law of Nations” *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, nr 3 (2012): 8-59.
- Walczak Michał, „Teoria paradygmatu i jej zastosowanie w naukach prawnych” *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne*, nr 10 (2015): 68-79.
- Weßels Bernhard, „Value Change”, [w:] *The Handbook of Political, Social, and Economic Transformation*, red. Wolfgang Merkel, Raj Kollmorgen, Hans-Jürgen Wagener. 679-681. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Weiler Joseph H., „The Transformation of Europe” *Yale Law Journal*, nr 8 (1991): 2403-2483.
- Wróblewski Jerzy, „Paradygmat dogmatyki prawa a prawoznawstwo”, [w:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, red. Sławomira Wronkowska, Maciej Zieliński. 39-55. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1990.